

הרב אריה שטרן

להוראת הגמרא בישיבות התיכוניות

הדברים דלהלן נכתבים לזכרו של מרן ראש הישיבה הגאון הרב אלקנה כהנא שפירא זצ"ל שהיה שותף עמנו ביסוד מכון "הלכה ברורה ובירור הלכה", וליווה ועודד אותנו להמשיך ולהתמיד בבנין התורה הזו.

בדברים שבעל פה הוא הרבה לדבר על הצורך ללמוד את הגמרא בעיון עם שיטות הראשונים במלוא היקפם, וההצעה ללמוד בשיטה של "הלכה ברורה ובירור הלכה" מתאימה מאד למגמה זו, ביחוד בגיל בני הנעורים בזמן בניית האישיות, כדי שתהא קשורה ומבוססת על מצות תלמוד תורה כפשוטה.

זה כבר זמן ממושך שהתרגלנו לשמוע על מצוקה שקיימת בהוראת הגמרא, ואף על פי כן כולנו מבינים שאסור לוותר על הלימוד הזה שהוא החלק העיקרי במצות תלמוד תורה כמקובל במסורת הדורות.

כשמדובר על הגמרא כדאי לחזור אל לשון הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א, יא) אשר מסביר לנו שעניינה הוא בזה "שיבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר" - כלומר שילמד בעיון. ב"ס, לצערנו, המציאות היא שכאשר מטיים אוזן לדוברים מן השטח שומעים אותם טוענים שהתלמידים אינם מוצאים עניין בלימוד הגמרא ואינם אוהבים לעסוק בה. כנגד זה באים הדברים דלהלן:

העובדה היא שאין לך דבר מעניין ומרתק יותר מאשר לימוד עיוני ומעמיק של סוגית הגמרא, אבל זאת בתנאי שלומדים בדרך הנכונה.

לעומת זאת גובר החשש שיש ליקוי בשיטת ההוראה ואנו מרבים לשמוע על רעיונות בכיוון ההפוך, כשמנסים ללמוד רק בבקיאיות או ללמוד גם את ההלכה כאילו הייתה אגדה, או שמנסים להשתמש בשיטות של מחקר כשיטת הוראה לתלמידים. הצד השווה של כל אלה שמתחמקים מלימוד רציני ועיוני.

לתיקון הדבר אנו מציעים בזה תכנית להוראת הגמרא כפי שגיבשנו בבית המדרש של "מכון הלכה ברורה" ושלוש קומות לה:

1. דף הגמרא - כיתות ז - ט
2. הכרת הנושא - כיתות י-יב
3. הבנת הנושא - למצוינים

1. דף הגמרא הוא ללא ספק הבסיס לכל נושא לימודי, אולם כיון שיש קושי בהתמודדות עם הדף מבחינת הלשון והסגנון, צריך להרבות תחילה בקריאה ולימוד ראשוני של דפי גמרא רבים בנושאים מגוונים. מותר להניח שככל שיתרגלו התלמידים בקריאת הדף, כך יתקדמו ויוכלו להכין את הגמרא לבדם.

בשלב זה כדאי להקדיש גם זמן להכרת כל המרחב התלמודי, דהיינו סדר הדורות וכל בתי המדרש במקומותיהם. כמו כן כדאי להציג בפני התלמידים את דרכי הכתיבה של הראשונים והאחרונים, שיש שהם יוצרים ומחדשים ויש שהם מאספים, יש שהם מפרשים ויש שהם פוסקים, וכולם יחד מצטרפים למסגרת אחת של תורה שבעל פה ממשה רבנו בסיני ועד עצם היום הזה.

2. בקומה השנייה אין ממשיכים ללמד בכיתה את אשר כבר למדו בקומה הראשונה!

בשלב זה נתחיל בלימוד תוספות תוך כדי הבחנה בסוגים השונים של דבריהם. יש שעוסקים בפירוש מקומי ויש שדנים על הנושא המרכזי תוך כדי השוואה עם מקור אחר או ע"י קושיה ותרופה.

בהמשך מומלץ ללמוד באופן קבוע את דפי הגמרא במרוצה אבל לקבוע בכל דף לפחות סוגיה אחת שלומדים אותה בעיון בדרך של **"בירור הלכה"**. בשיטה זו אנו לומדים להבחין בין השיטות השונות בפירוש הסוגיה והנפקא מינות היוצאות מהן. כמו כן אנו רואים איך הפוסקים הגיעו למסקנותיהם ומה מביא אותם למה שהגיעו: פירוש שונה, הכרחיות הנובעת מסוגיה אחרת, ואיך כל תרופה על קושיה או סתירה מוביל לשיטה בפני עצמה.

חלק זה הנקרא על ידינו **"הכרת הנושא"** הוא בעצם העיקר והלב של הלימוד בגמרא, הוא זה שמביא להתעניינות בדברים הנידונים. ככל שנדע להציג נכון לפני התלמידים, כך נוכל לחזור ולראות איך התורה משיבת נפש ומשמחת, גם במקומותינו בזמן הזה.

לתועלת הציבור אנו מציגים כאן, דוגמא של סוגיה אחת הערוכה ללימוד עם התלמידים.

3. בקומה השלישית אנו זוכים להמשיך בעצמנו את התורה שבעל פה מדור לדור.

מי שהצליח להגיע לקומה השנייה יכול וצריך להמשיך, להבין ולנסות להסביר. ואין צריך לומר שככל שמתמידים ולומדים יותר סוגיות, כך מגלים את המרחבים כולם, זו השאיפה שצריכים לחנך אליה את התלמידים, ויש מהם שמסוגלים להגיע לכך אפילו בשנות לימודיהם בישיבה התיכונת.

לסיום, כדאי להזכיר לטובה את ההתפתחות החיובית של ריבוי שעורי תורה בקרב הציבור כולו. וכשהבנים רואים את האבות הרי הם מבינים את הערך של תלמוד תורה וכשיש להם פנאי וראש שקט, הרי הם יכולים ללמוד ולהתעלות. ואין זה מתקבל על הדעת שדווקא בישיבה יורידו את הרף ויגמדו את הלימוד.

כדאי שנחזור ונזכור שתלמוד תורה בגדלות נחוץ לנו כמו אויר לנשימה ואי אפשר לתאר ציבור דתי שאינו מבין את הצורך בגידולם של תלמידי חכמים מובהקים. אנו חייבים לעשות הכול ולהעמיד מקרבנו גדולי תורה של ממש שיהיו מסוגלים לראות ולהראות את הדרך הנכונה בכל השאלות הגדולות הנמצאות על סדר היום והכול מתוך תורה בשלמותה.

אב ואם שרוצים לכבד את בנם

קידושין דף לא, ע"ב ציון: א-ב

סוגיה ערוכה להוראה עפ"י שיטת "הלכה ברורה"

מאת הרב אברהם קוסמן

תוכן העניינים:

מבוא כללי

מבוא הסוגיה

א. הבעיה שהעסיקה את הראשונים

ב. שיטות הראשונים והפוסקים

1. הר"ן

2. רבנו ירוחם

3. בית יוסף ופרי חדש

4. ריב"ש וראב"ד

5. המהרש"א

6. תורת רפאל

7. הרי"ף והרמב"ם

ג. הנפקא מינה בין השיטות

ד. שיטת ההלכה

נספחים:

1. שאלות לתלמיד

2. נספח טבלאות

מבוא כללי

כתיבת המעריך נעשתה עפ"י הקווים המנחים של דברי מרן הרב קוק זצ"ל במאמרו "הרצאת הרב". במאמר זה הציג הרב את התכנית לבירור הלכה בכל סוגיה לפי חמש אפשרויות עקרוניות, וכן את הדגמים הקבועים לסוגיות השי"ס. בהצעה זו יש משום "יתן לחכם ויחכם עוד", משום שהיא מדגימה שיטה שעל פיה ניתן לעבוד בכל סוגיה, ולהכין את השיעורים.

מעריך השיעור בנוי בדאש ובדאשונה על זיהוי מחלוקות הראשונים ושילובם בפשט הגמרא, איתור הנקודה המרכזית של הגורם למחלוקות, הנקראת "לב הסוגיה" (הבעיה שהעסיקה את הראשונים). אחר כך יונחו התלמידים להתלבטויות ולסברות של השיטות השונות.

בניתוח הסוגיה נעמוד על השלבים הבאים:

- א. לימוד הפשט כפי שנראה בעיון הראשוני ובדיקת משמעותה ההלכתית. (לנסות לנסח עם התלמידים את השאלה ההלכתית שבסוגיה על פי לימוד זה).
- ב. בירור מהי המסקנה המתקבלת מסיכום הסוגיה.
- ג. הפתרונות השונים שהציעו הראשונים והמפרשים (רמב"ם, רא"ש, טור, ארחות חיים, רבנו ירוחם, אור זרוע וכו').
- ד. לאחר מכן נאמת את המסקנה הזו עם דברי הפוסקים האחרים: בשלב זה עלינו לזהות את "הבעיה" ולפותרה בהתאם לאחת מן האפשרויות המפורטות ב"הרצאת הרב" להגדרת הסיבות למחלוקות השונות.
- ה. הנפקא מינות העולות משיטות הראשונים השונות, בהבנת מסקנת הסוגיה.
- ו. שיטת ההלכה: הרמב"ם והשלחן ערוך.

מבוא הסוגיה

בסוגייתנו מובא שהוריו של ר' יעקב בר אבהו היו מכבדים אותו בכיבודים שונים כשהיה חוזר מבית המדרש. בעקבות כך שאל ר' יעקב את אביו האם מותר לו להיענות לכיבודים אלו מהוריו. אביו ענה לו על כך שמאמו יכול לקבל כיבוד, אמנם מאביו שלא יקבל היות שהוא בן תורה "ותחלש דעתו" מכך.

סיפור נוסף בנושא זה מובא בירושלמי (כאן פ"א הי"ז), שאמו של ר' ישמעאל הגיעה לבית המדרש וסיפרה לפני החכמים שר' ישמעאל-בנה אינו מכבדה כראוי, ותמהו על כך חכמים הייתכן הדבר. אמרה להם שבדצונה לרחוץ את רגליו ולשתות את המים, אך הוא מסרב לכך. חכמים אמרו לר' ישמעאל שהיות וזהו רצונה חייב הוא למלא את בקשתה מצד כיבוד אב ואם.

במפרשים נידונה השאלה מדוע כשהאב בן תורה אסור לבן לקבל כיבוד ממנו. כמו כן מהו הדין במצב שהאב מפציר מאוד בבנו, האם גם אז אסור לקבל ממנו כיבוד.

א. הבעיה שהעסיקה את המפרשים

בגמ' לא נתפרשו דבריו של אביי, מהי הכוונה ש"תחלש דעתו" של האב, כשהוא בן תורה, האם מדובר באופן שהאב מכבד את הבן רק באופן "סתמי", אך באמת לא נח לו לכבד את בנו ("תחלש דעתו"), ולפי זה אם ברור לנו שזה רצונו, כגון שהוא מפציר מאוד בבן כדי לכבדו, אי"כ אדרבא זהו כבוד האב, ואין דעתו נחלשת בשל כך. או שמדובר אפ"י במצב שהאב מפציר מאד בבן, וגם אז יש חשש שתחלש דעתו, ואסור לקבל ממנו כיבוד.

כמו כן יש לברר האם דברי אביי תואמים את דברי ר' חסדא המוכאים בגמ' (לב, א) שהאב שמחל על כבודו - כבודו מחול. או יתכן שאביי חולק על כך.

ב. שיטות המפרשים

1. הר"ן

הר"ן (דף יג, ע"א ד"ה בדפי הרי"ף) מביא את גמרתנו שאם אביו בן תורה לא יקבל ממנו, ומוסיף על כך: "ומיהו אם היה אביו מקפיד בדבר הרבה - יקבל. הר"ן מביא לכך ראיה מהירושלמי (ע"י לעיל) שאמו של ר' ישמעאל התלוננה עליו בבית המדרש שאינו מכבדה וכו', ואמרו חכמים לר' ישמעאל שחייב לשמוע בקולה, משום שרצונה זהו כבודה. ומכאן מסיק הר"ן שכך הדין גם לאביו בן תורה שמפציר בו הרבה, שחייב לשמוע בקולו.

ביאור דבריו:

הרי בגמ' נאמר שמשום החשש שמא תחלש דעתו של האב, לא יקבל הבן כיבוד מאביו בן תורה. הר"ן מוכיח שכל זה כשאין האב מפציר, אך אם מפציר, רצונו זהו כבודו. ראיה לכך מביא הר"ן מהסיפור על אמו של ר' ישמעאל שרצתה לשתות את מי רחיצת רגליו, והרי זה ודאי בזיון וחולשת הדעת לכל אדם, ומ"מ ענו לו: רצונה זהו כבודה. מכאן שכאשר אם או אב מפצירים, חייב הבן לשמוע בקולם, אף באב בן תורה.

2. רבנו ירוחם

ר' ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב א ח"ד) כותב שאם אביו או אמו רוצים לכבדו ולשרתו, אפילו בשתיית מי רחיצת רגליו, ויש להם בכך נחת רוח - יניח להם, שזהו כבודם ורצונם, וכך מפורש בירושלמי.

העולה מדבריו:

ר' ירוחם אינו מחלק בין אב לאם, ואינו כותב שבמקרה שהאב בן תורה אסור לקבל ממנו, וכמו כן הוא מסתמך על הירושלמי. לכאורה נראה שכונתו לומר כדברי הר"ן, שיש חיוב לקבל כיבודם כשהם מפצירים ממנו, עפ"י הירושלמי הנ"ל (עיי' לעיל) אפילו כשהאב בן תורה.

3. בית יוסף ו"פרי חדש"

הבית יוסף (יו"ד סי' רמ) כותב שיש לחלק בין אב לאם, שבמקרה שהאב בן תורה, אסור לקבל ממנו כיבוד, כדברי הגמ' כאן. מדבריו עולה תמיהה על ר' ירוחם שלא חילק בכך. וצ"ע על דבריו מדוע לא הביא את שיטת הר"ן (עיי' לעיל), שלכאורה ר' ירוחם מכוון כדבריו.

ה"פרי חדש" (ליקוטים על יו"ד סעי' כח) מקבל את דעת הבית יוסף, שאפי' במצב שהאב מפציר, אין לקבל ממנו כשהוא בן תורה. ומוסיף על כך שיש לדחות את ראיית הר"ן, שבאב בן תורה אסור לקבל ממנו כיבוד אפי' מקפיד, שהרי מ"מ תחלש דעתו. כפי הנראה כוונתו לומר שאף במפציר בבנו הרבה יש חולשת הדעת, וצ"ע. (הובא גם בברכי יוסף יו"ד שם סעי' כה).

4. ריב"ש וראב"ד

הריב"ש (שו"ת סי' רכ) מביא בשם **הראב"ד** שרבו ואביו, למרות ש בגמ' שאם מחלו על כבודם-כבודם מחול (לב, א), כל זה בדבר שחייב אדם לנהוג בהם מחמת כבודם, שעל כך רשאים למחול. אמנם על **בזיונם** אינם רשאים למחול, שזהו כבוד התורה. וכן אין האב יכול למחול על דברי גדופין וחרופין שיאמר הבן.

כדברים הנ"ל הביא גם **הטורי אבן** (מגילה כח, א) בשמו, עיי"ש.

העולה מדבריו:

לכאורה היה ניתן לומר שדברים אלו חולקים על ש"י הר"ן ור' ירוחם (משמעות דבריו), שכאשר האב מפציר אין הבן רשאי לסרב לו. אך נראה שמ"מ יש לחלק, שדווקא בענייני גדופין וחרופין הדברים אמורים, אך על כבודם ואפי' יתר על המידה, יתכן שהריב"ש והראב"ד סוברים כר"ן.

5. המהרש"א

המהרש"א (כאן ד"ה **מאבן**) כותב שאין סתירה בין דברי אביו לגמ' (לב, ע"א) להלן האומרת שרב ואב שמחלו על כבודם - כבודם מחול, משום ששם מדובר על כבוד שהתלמיד או הבן צריך לעשות לרבו (או אביו), ועיי' יכול למחול לו. אבל אם הרב (או האב) עושה כבוד לתלמיד, אין כבודו מחול, שהרי מ"מ תחלש דעתו. ועיי' בחיי אדם (כלל סז סעי' נו) שאם האב בן תורה אסור לקבל ממנו כיבוד, שהרי אסור להשתמש בבן תורה.

העולה מדבריו:

לכאורה נראה שדברים אלו אינם כשיטת הרי"ן ור' ירוחם (עיי לעיל), שהרי הרב והאב אינם יכולים לכבד את החייבים בכבודם (התלמיד או הבן). אמנם יתכן שדברי המהרש"א אמורים רק כשאינן הם מפצירים, אבל כשהם מפצירים אין חשש שתחלש דעתם.

6. תורת רפאל

ה"תורת רפאל" (ח"א סי' יא) כתב שאכן ישנה מחלוקת לגבי קבלת כבוד מאביו. ואביו האומר בסוגייתנו שאין לבן לקבל כיבוד מאביו בן תורה, הולך לשיטתו: שרב שמחל על כבוד - אין כבודו מחול, ומשום כך אין לבן לקבל כיבוד מאביו - בן תורה, שהרי בזה תחלש דעתו שאין הבן מקבלו כרב. אמנם לפי מה שמקובל בימינו שאב ורב שמחלו על כבודם - כבודם מחול, אכן גם מאב בן תורה יכול לקבל.

עפ"י? הוא מסביר שאביו הסובר (גיטין נט, ע"ב) שכהן יכול לתת רשות לרבו או למי שגדול ממנו, משום שעשה של כבוד תורה חזק יותר ודוחה עשה של "וקדשתו" האמור בכוהנים. אמנם לפי מה שקי"ל שגם רב שמחל על כבודו - מחול, א"כ אין עשה של כבוד תורה דוחה את "וקדשתו". ולכן ר' יוסף שם מתרץ תירוץ אחר, משום שסובר אצלנו (לב, ע"א) שרב שמחל על כבודו - כבודו מחול. (עיי"ש בהמשך דבריו).

7. הרי"ף והרמב"ם

הרי"ף והרמב"ם לא הביאו כלל דין זה שהאב יכול לקבל כיבוד מבנו, ויש לברר מהי סיבת ההשמטה.

ה"תורת רפאל" (שם) כותב שהרי"ף והרמב"ם השמיטו דין זה משום שקי"ל שאב ורב שמחלו על כבודם - כבודם מחול.

הסבר זה הוא עפ"י שיטתו (עיי לעיל) שאביו הסובר שאין הבן רשאי לקבל כיבוד מאביו בן תורה, אכן סובר שרב שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, אך אין הלכה כשיטת אביו.

ג. הנפקא מינא בין השיטות

לשיטת הרי"ן (וכן משמעות ר' ירוחם) כשהאב או האם מפצירים מאד בבן לקבל ממנו כיבוד, חובה על הבן לקבל, אפי' באב בן תורה, שהרי זהו כבודו ורצונו.

אמנם לשיטת **הבית יוסף** (שם) ו**הפר"ח** (שם) אין לקבל כיבוד מאב בן תורה, שהרי תחלש דעתו, אף אם מפציר בבן.

אמנם יש לציין שבדברי חרופין וגדופין אין האב יכול למחול על כבודו, אף לשיטת הר"ן ור' ירוחם (עי' לעיל).

ד. פסק ההלכה

השו"ע (יו"ד סי' רמ סעי' כה) כותב שאב הרוצה לשרת את בנו, רשאי הבן לקבל ממנו. אך אם היה האב בן תורה - אסור. דברים אלו מבוססים על שיטתו בבית יוסף (עי' לעיל), ולכאורה משמעות דבריו שאף במצב שהאב מפציר בבנו שיקבל ממנו כיבוד, אסור לבן לקבל ממנו כשהאב בן תורה.

לשיטת ה"תורת רפאל" (שם) להלכה אפ"י במצב שהאב אינו מפציר הרבה, מותר לקבל כיבוד ממנו, שהרי ההלכה שאב ורב שמחלו על כבודם - כבודם מחול (רמב"ם ממרים ו, ח ושו"ע יו"ד סי' רמ סעי' יט), ושיטת אב"י מבוססת על דעתו שאין כבודם מחול, ולכך דחוייה היא מההלכה.

נספחים

1. שאלות לתלמיד

1. סכם את שאלת ר' יעקב בר אבוח לאביי, ואת תשובת אביי על כך.
2. עיי בירושלמי (כאן פ"א הי"ז) וסכם את הסיפור על אמו של ר' ישמעאל-בקצרה.
3. מהי בעיית המפרשים בסוגייתנו.
4. מהי דעת הר"ן (דף יג, א בדפי הרי"ף ד"ה גרסינן) בבעיה הנ"ל, וכיצד הוכיח את דבריו מהירושלמי.
5. מה ניתן להסיק מדברי ר' ירוחם (העזר: פ"ב שיטות המפרשים).
6. מהי דעת הבית יוסף (יו"ד סי' רמ) בנ"ל.
7. עיי בשו"ת הריב"ש (סי' רכ), האם דברים אלו תואמים את שיטת הר"ן ור' ירוחם (לעיל), נמק.
8. עיי במהרש"א (כאן, ד"ה מאבדן), האם לפי דבריו ישנה סתירה בין דברי אביי לגמי לעיל (לב, א) שרב ואב שמתלו על כבודם - כבודם מחול.
9. האם דברי המהרש"א הנ"ל תואמים את שיטת הר"ן ור' ירוחם, נמק.
10. עיי בתורת רפאל (ח"א סי' יא), האם שיטתו כשיטת המהרש"א (לעיל), פרט.
11. כיצד מסביר ה"תורת רפאל" (שם) לפי שיטתו את השמטת הרי"ף והרמב"ם הלכה זו.
12. סכם את השיטות העיקריות בסוגיה זו, והנפק"מ ביניהן (העזר בנספח ב).
13. מהו פסק השו"ע (יו"ד סי' רמ סעי' כה) ועל איזו שיטה מבוסס פסק זה.

2. טבלאות סיכום

א

אב "בן תורה" המפציר לכבד את בנו

השולח	הדעה	שיטת
רצונו זהו כבודו	חובה על הבן לקבל הכיבוד	ר"ן (ומשמעות ר' ירוחם)
תחלש דעתו של אב	משמעות דבריו שאין הבדל בין מפציר ללא, ובשניהם אסור לקבל הכיבוד	בית יוסף
מ"מ תחלש דעתו	אפי' האב מפציר הרבה – אין לקבל ממנו	פרי חדש
כל זה דוקא לדעת אביו הסובר שרב שמחל על כבודו – אין כבודו מחול	אפי' האב מפציר הרבה – אין לקבל ממנו	תורת רפאל

ב

פסק ההלכה

השולח	הפסק	שיטת
פוסק כשיטתו בבית יוסף (עי' לעיל)	אין לקבל כיבוד מאב בן תורה	פסק השו"ע
ההלכה לא כאביו, אלא: אב ורב שמחלו על כבודם כבודם מחול	אפי' האב אינו מפציר הרבה – מותר לקבל ממנו כיבוד, לשיטתו זהו גם פסק הרמב"ם והרי"ף שהשמיטו ענין זה.	תורת רפאל